

Az interdiszciplinaritás korlátai

Havasréti József – Szijártó Zsolt (szerk.): *A Reflexió(k) vagy „mélyfúrások”?*
A kultúrakutatás változatai a „kulturális fordulat” után.
Budapest–Pécs, 2008, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció-
és Médiatudományi Tanszék, 248 p.

Az elmúlt néhány évtized eseményei, a késő modern hozta politikai és kulturális változások nem kerültek el a tudományos élet területét sem. Már korábban, az évszázad második felétől kezdődően megfogalmazódott az igény a különböző diszciplínák határainak újra kijelölésére, célkitűzéseik átgondolására, esetleges megújítására. Ekkor vált ugyanis nyilvánvalóvá, hogy a különböző tudományterületek törekvései nem választhatók el élesen egymástól, időről időre egymásba „ütköztek”, problémafelvételeik folyamatosan érintkeztek egymással. Nem történt ez másként a kultúra- és társadalomkutatás – így az antropológia, irodalom- vagy médiatudomány – művelőivel sem. A *Reflexió(k) vagy „mélyfúrások”?* *A kultúrakutatás változatai a „kulturális fordulat”* után címet viselő kötet tanulmányai is egyrészt erre a változásra – ahogy a bevezetésben olvashatjuk –, az interdiszciplinaritás által feltett kérdésekre próbálnak válaszolni. Másrészt viszont nem csak a kultúrakutatók „egymásra találásáról” van itt szó. A nyolcvanas évek felismerése nyomán a kutatók feladata nem pusztán a tudományterületükön felmerülő problémák megoldása, újabb kutatások kezdeményezése volt, hanem azt is elkezdték vizsgálni, hogy miként értelmezik saját diszciplínájukat. A „mi?” helyett tehát a „miért?”-re helyezték a hangsúlyt. Az új kérdésfelvetés nyomán elkerülhetetlenné vált az egyes tudományágak önreflexiója, e tudományterületek képviselői pedig igyekeztek választ találni arra a kérdésre, hogy *miért* azokat a lépéseket teszik, amiket, és hogyan teszik mindezt? Milyen módon fogalmazzák meg önmaguk számára diszciplínájuk létjogosultságát, valamint hol, hogyan és miért húzzák meg a határvonalakat. Ezeknek a kérdéseknek a felvetése és az önvizsgálat megkezdése jelentette az úgynevezett „kulturális fordulat”-ot (*cultural turn*), s ennek kihívásaira igyekeznek az alábbiakban bemutatandó könyv szerzői reagálni, ki-ki a

maga módján. A Havasréti József és Szijártó Zsolt által szerkesztett kötet a 2007 márciusában Pécsen megrendezett – a gyűjtemény címével megegyező elnevezésű – konferencia alapján született, melyen az említett probléma köré épültek az elhangzott előadások, s ezek szerkesztett változata mellett néhány további, hasonló témájú tanulmány is helyet kapott benne.

A bevezetés a fent említett kulturális fordulatot mint paradigmaváltó tényezőt jelöli meg kiindulópontként. A továbbiakban olvashatók a négy fő téma alá rendelt írások. A *Társadalom, Média, Művészet* és *Underground* címszavak mögött azonban ezeknél sokkal szerteágazóbb megközelítésekkel találkozunk, s bár valóban besorolhatók az írások egyik vagy másik összefoglaló cím alá, véleményem szerint a további alfejezetekre bontás olykor megkönnyítené az olvasó eligazodását a széttartó témák között. Egymást követi ugyanis médiumelmélet és Coleridge *Kubla kánjának* elemzése vagy a modern karnevalisztikusság és a 19. századi sajtónak az irodalomban való megjelenítése. A tematikus felosztás mellett helyet kaphatott volna például a kronológia, vagy egy olyan szempontrendszer alkalmazása, mely figyelembe veszi az empirikus kutatások és az elméleti megközelítések közötti különbségeket. Néhány szerző ugyanis valóban komolyan veszi diszciplínájának önvizsgálatát, s ezek a munkák az adott tudományterület fogalmait, célkitűzéseit igyekeznek ténylegesen felülbírálni vagy újrafogalmazni.

Járosi Katalin *A kultúra- és etnotudományok útkeresései az interkulturális kommunikáció jelensége körül* című írása a kötet első tanulmányaként in medias res sorolja fel azokat a fogalmakat, melyek a gyűjteménykötet „főszereplői”: útkeresés, kultúratudomány, kulturális normák, rendszer, kommunikáció és így tovább. Természetesen saját tudományterületének határain belül (az interkulturalitás kutatásának előzményei, jelene és a jövőbeli kutatás lehetőségei stb.) fogalmazza meg kérdéseit, ezek a kérdésfelvetések azonban a *cultural turn* alapfogalmai is egyben. Becze Szabolcs hasonló módon (*Antropológiai dilemmák: „lokális diskurzusok”, „részt vevő antropológia”, „interdiszciplinaritás”*) nem véletlenül helyezi idézőjelek közé a címben felsorolt kifejezéseket. Tanulmányában megkérdőjelezi az antropológia korábban kidolgozott módszereinek helyénvalóságát, de nem próbál igazságot tenni az egymással szemben álló vélemények között. Felhívja viszont a figyelmet egy új lehetőségre, a „public anthropology”-ra, mely nem ragaszkodik az egyes tudományterületek közti éles határok elkülönítésére, ehelyett az időszerű társadalmi jelenségek megértésére koncentrál.

Akár a kötet bevezető tanulmányaként is szerepelhetne Müllner András írása a Theodore Holm Nelson által – már a hatvanas években – elnevezett hipertextről, mely pontosan mutatja a különböző kontextusokban előforduló szövegek közti folyamatos párbeszéd aktualitását. Éppen a kötet kulcsfogalmaként említett kulturális fordulatot

próbálja összeegyeztetni a hipertextualitással. Lehetne ez egyfajta megoldáskeresés a kulturális fordulat kérdésfelvetésire. Nelsonra támaszkodva a tanulmány szerzője abból indul ki, hogy vajon a hipertext a kulturális fordulat médiumává válhat-e. A nelsoni („eredeti”) hipertext a korlátok közé szorított kódexkultúrát követő hiperkultúra médiuma. A hipertext az emberi tudás kölcsönösen összefüggő kapcsolataiból jön létre, szemben áll az egyediséggel, hierarchiaellenes, összekapcsol, kontextualizál. Nelson Xanaduja a „végtelen sok ponton összekapcsolt dokumentumok folytonos áramlása” (99. oldal), melyben a tudás és kultúra mindenki számára hozzáférhetővé válik, anyagivá lesz. A hipertext nem véletlenül a *Kubla kán*ból kölcsönözte nevét: hosszas leírás következik a Coleridge verséhez kapcsolódó mítoszról, tulajdonképpen irodalomkritikai verselemzést olvashatunk idézetekkel és szövegmagyarázatokkal kiegészítve (irodalomtudomány és kommunikációelmélet integrációjának kísérlete?). Ezt követően a szerző felteszi a kérdést, hogy szükség van-e a hipertextre abban az értelemben, ahogy Nelson használja? Ténylegesen átláthatóbbá válik-e a kultúra, a tudásrendszer? Hasznos-e, ha mindenki számára hozzáférhetővé válnak az információk? A Xanadu a káosz feloldása, az eredet megtalálása Nelson megfogalmazásában. Müllner szerint nem pusztán utópikus ez az elképzelés, de a kulturális fordulat médiumává sem válhat ez a hipertext, hiszen ellentmond a kaotikus eredetnélküliség lehetőségének.

A kulturális fordulat egy másik lehetséges értelmezését olvashatjuk Hornyik Sándor *Visual Studies. Művészettörténet a kulturális fordulat után?* című tanulmányában. Bár a szerző e helyütt egy némileg leszűkített problémakört jár körül, a tudományterületek autonómmá válásának, illetve integrálódásának kérdése nem pusztán a művészettörténet területét érinti. Hornyik írása a képtudomány autonómmá válásának kérdését vizsgálja. Létezik-e önálló képtudomány, vagy a társadalomtudományok fogalmai, eljárásai mentén maradhat csak működőképes? A tanulmányban végigkövethetjük a *cultural studies* és a *visual studies* képviselőinek máig lezáratlan vitáját, e vita különböző fórumokon megjelenő dokumentált változatait. A Mieke Bal, James Elkins, W. J. T. Mitchell nevével fémjelzett írások elemző bemutatását olvashatjuk. Érvek és ellenérvek folyamatos felsorolása mellett a szöveg szerzője a vizuális kultúra helyét igyekszik kijelölni mind a kultúratudományok, mind pedig a pszichológia, filozófia, szemiotika érintette (mára interdiszciplinárisá vált) tudományterületek között. Hangsúlyozza, hogy bár egyelőre nem tudni, hogy a vizualitás tudománya képes lesz-e valaha is önálló diszciplínaként helytállni, annyi azonban bizonyos, hogy a körülötte kirobbant vita nyomán a vizuális kultúra jó ideje a tudományos érdeklődés fókuszpontjában helyezkedik el. Hasonlóképpen a *Művészet* című fejezetben kapott helyet Seregi Tamás *A tekintet esztétikája* című munkája, mely szintén a képek befogadásának problematikájával foglalkozik. A tekintetről szóló elemzés (Hegel-

től egészen Sartre-ig) részben folytatja a Hornyik-tanulmány képelméleti vitáját, részben pedig továbbviszi, s az esztétika felől vizsgálja a képi elemzés lehetőségeit.

Az eddigiek során igyekeztem a főbb témakörök (*Média, Társadalom, Művészet*) egy-egy reprezentatív, némileg átfogó tanulmányát kiemelni. Ezek mellett – mint korábban említettem – igen széttartó, egymással olykor nehezen kapcsolatba hozható írások olvashatók a kötetben.

Inkább médiumelméleti nézőpontból közelít a témához Maksa Gyula, aki a kommunikációtudomány francia nyelvű szakirodalmában felbukkanó lehetséges paradigmaváltásra helyezi hangsúlyt tanulmányában. Joshua Meyrowitz „második generációs médiumelmélet” fogalma felől közelíti meg a mediológiát, s ehhez képest helyezi megfelelő kontextusba a médianarratológiát mint újabb generációs megközelítést. Maksa nem pusztán közvetíti az eddig magyar nyelven nem olvasható elképzeléseket, hanem a médiumok kettős születéselméletének (André Gaudreault és Philip Marion) továbbgondolásával új irányt is mutat a kutatásoknak. Maksa tömör, lényegre törő stílusa talán kevésbé illeszkedik a gyakran egymásnak ellentmondó véleményeknek is helyet adó, hosszabb-rövidebb kitérőkkel, gyakorlati példák-kal kísért írásokhoz, melyek elszórtan olvashatók a kötet különböző fejezeteiben.

Tóth Benedek és Ignác Ádám irodalomkritikai elemzéshez közelítő munkái is az interdiszciplinaritásra törekvés példái. Tóth 19. századi irodalmi alkotásokat (egy „monológot” és egy színpadi darabot) sajtótörténeti tanulságaik felől faggat. Ignác Ádám zeneesztéta az orosz zeneszerző, Alexander Szkrjabin egyik zeneművéhez (*Poème de l'Extase*) írott „irodalmi ihletésű” szövegének (160. oldal) vizsgálatával fejti meg Szkrjabin ars poeticáját, mely a 19. századi romantikus zsenikultusszal kapcsolható össze, s ahol az alkotó átlagon felüli tulajdonságokkal rendelkező, Istenhez hasonlatos teremtmény.

Az elméleti következtetésektől eltávolodva a Császi – Gluck szerzőpáros és Horváth Kata empirikus kutatások során szerzett tapasztalataikat mutatják be. A 2006 nyarán Budapesten helyet kapott „Cow Parade” során a közterekre kihelyezett tehénszobrok fogadtatását vizsgálja az egyik írás, ezzel összefüggésben pedig a *kozmpolita kulturális kompetencia* megjelenését a magyar társadalomban. A szöveg egyrészt a tehénparádéval kapcsolatos sajtóbeli közleményeket, másrészt pedig a városi lakosság véleményét reprezentáló internetes fórumok megszólalásait elemzi. Császi érdeklődésének középpontjában ez esetben is a mindennapi élet tapasztalata, az „átlagember” befogadásmódja áll. Közérthető, könnyen áttekinthető, szemléltető képekkel bővített olvasmányos tanulmány, csakúgy, mint Horváth Kata „*Most azért, mert cigány vagyok?*” címet viselő írása, aki zseniálisan dolgozta fel terepmunkája során szerzett tapasztalatait. A cigányság köré fonódó diskurzus (mit jelent cigánynak

lenni?) értelmezését rendkívül sajátos módon végzi el. A kisebbségkutatás képviselőjeként ő is azt vizsgálja, hogyan alakulnak ki a társadalmi, kulturális különbségek és jellegzetességek, de mindezt dinamikusan és életszerűen. Hipotézisét olykor kissé körülményesen fogalmazza meg, de magyarázatai és a terepről hozott „bizonyítékai” ezt azonnal ellensúlyozzák. Az új fogalmakat minden esetben érzékletes példa követi, esetenként több bekezdésnyi párbeszéd formájában. Felvételei szókimondó részleteit bátran idézi, s ezek nem pusztán szemléltetik és értelmezik, de egyben szórakoztató olvasmányá is teszik írását.

Az *Underground* címszó alá került tanulmányok nemcsak pontosan illeszkednek a témához, de egymással is képesek párbeszédet folytatni. Az „underground” jelentését Havasréti József az *Alternatív* regiszterek című munkájában tisztázza: „Az underground jelző inkább a politikai vagy kulturális túlerő elől a föld alá húzódó, önmozgásukat illetően a hivatalos és szélesebb nyilvánosságtól elrejtőző-elkülönülő jelenségekre vonatkoztatható, [...] underground kultúrának többnyire a hatvanas-hetvenes évek [...] törekvéseit szokás nevezni.”* A fejezet három tanulmánya a hatvanas és hetvenes évek magyarországi neoavantgárd törekvéseinek különböző művészeti ágakban való megjelenését elemzi. Az underground kultúra köré fonódó mítosz a mai napig sem veszítette el aktualitását. A 3T korának sajátos lázadásformája, a normáktól való hangsúlyos eltérés kultúrája több generáció számára jelentett követendő mintát. A három írás a művészet három különböző területén igyekszik bemutatni a korszak törekvéseit. Bényi Csilla a rövid életű *Szétfolyóirat* című lapon, K. Horváth Zsolt Dobos Gábor fotóművész munkásságán, Havasréti József pedig Hajas Tibor életművén keresztül teszi ezt meg.

Bényi kutatása izgalmas abból a szempontból, hogy egy anyagiságában jóformán nem létező lapról ír, hiszen a *Szétfolyóirat* a „Légy tilos!” szlogen szigorú betartása mellett létezhetett csak nevek és dátumok feltüntetése nélkül. A szerző utal is kutatásának nehézségeire, írott dokumentumok hiányában a „lap történetének jelen feldolgozása elsősorban a belügyminisztériumi forrásokra és az egykori készítőik visszaemlékezéseire támaszkodik” (187. oldal). Bényi mindent és mindenkit megmozgatott, tanulmánya alapos, részletes, folyamatos szakirodalmi utalásokkal és rögzített felvételekből származó idézetekkel kísért. Az öt elkészült folyóiratszám történetéről, írásairól és készítőiről is hiteles képet nyújt. Csakúgy, mint Havasréti, aki Hajas Tibor sokak által művészetként el nem fogadott munkásságát igyekszik védelmébe venni. Külön fejezetekben vizsgálja az életrajzi elemeket (is) tartalmazó írásokat, fotóit, performance-okat, illetve azokat a munkákat, melyek mind a kívül-

* Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Budapest, 2006, Typotext, 29.

állók, mind pedig a szakma képviselői szemében irodalmi alkotásokként megkérdőjeleződtek. A kötet utolsó írása K. Horváth Zsolt tanulmánya, mely Dobos Gábor fotóival mintegy dokumentálja a korszak eseményeit, s az utolsó néhány bekezdés nemcsak az *Underground* fejezet összegzése, hanem részben újra összefoglalja mind a neovantgárd, mind pedig a vele olykor hasonlóságot mutató (újít, eltér, felülbírál, integrál stb.) cultural turn törekvéseit.

Annak ellenére, hogy a szerkesztők több esetben is követhetetlen logika alapján helyezték egymás mellé a kötet írásait, az egyes tanulmányok önmagukban helytállnak. Talán e helyütt nem alakul ki termékeny párbeszéd a különböző gondolatvilágok között, de a témabeli sokszínűség, a megközelítésmódok változatossága, illetve a kultúratudományok jórészt különböző területeken feltűnő szereplőinek – mint a médiatudós, az antropológus vagy az esztéta – közös „fórumon” való megszólalása mindenképpen mutatja az interdiszciplinaritás, illetve a kulturális fordulat aktualitását.

